(गृह्यते अनुगृह्यते अभ्युपपद्यते इति। ग्रह+ "ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च।" ३।३।५८। इति अप्।) अनुग्रहः। निर्ब्बन्धः। (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम्। ४४५।

"महति स्नेहे निहितः कुसुमं बहु दत्तमर्च्चितो बहुशः।
वक्रस्तदपि शनैश्चर इव सखि! दुष्टग्रहो दयितः॥"

"दुष्टो ग्रह आग्रहो यस्य पक्षे दुष्टश्चासौ ग्रहश्चेति विग्रहः।" इति तट्टीका॥) ग्रहणम्। (यथा, भागवते। ३।१५।३५।

"सद्योहरेरनुचरावुरु बिभ्यतुस्तत्-
पादग्रहावपततामतिकातरेण॥")

रणोद्यमः। पूतनादयः। ते तु बालग्रहाः। (एतेषां नामानि विवरणञ्च बालग्रहशब्दे द्रष्टव्याणि॥*॥) सैंहिकेयः। (यथा, रघुः।१२।२८।

"सन्ध्याभ्रकपिशस्तस्य विराधो नाम राक्षसः।
अतिष्ठन्मार्गमावृत्य रामस्येन्दोरिव ग्रहः॥")

उपरागः। स तु चन्द्रसूर्य्ययोर्ग्रहणम्। इति मेदिनी। हे। ३॥ (यदुक्तं तिथितत्त्वे।

"भत्रिपादान्तरे राहोः केतोर्व्वा संस्थितो रविः।
चतुष्पादान्तरे चन्द्रस्तदा सम्भाव्यते ग्रहः॥"

ग्रहाणां नवसंख्यात्वेन ग्रहशब्देनापि नवमसंख्या उच्यते। यथा, देवीभागवते। १।३।३।

"चतुर्द्दशसहस्रञ्च मात्स्यमाद्यं प्रकीर्त्तितम्।
तथा ग्रहसहस्रन्तु मार्कण्डेयं महाद्भुतम्॥"

महादेवः। यथा, महाभारते। १३।१७।३७।

"चन्द्रः सूर्य्यः शनिः केतुर्ग्रहो ग्रहपतिर्व्वरः॥")

ग्रहकल्लोलः, पुं, (ग्रहस्य चन्द्रसूर्य्यादेः कल्लोलः विमर्द्दक इव।) राहुः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

ग्रहणं, क्ली, (गृह्यते इति। ग्रह+भावे ल्युट्।) स्वीकारः। (यथा, हे रामायणे।१।६६।१९।

"नशेकुर्ग्रहणे तस्य धनुषस्तोलनेऽपि वा॥"

आदरः। करः। उपलब्धिः। (यथा, रघुः। ३।२८।

"स वृत्तचूलश्चलकाकपक्षकैः
अमात्यपुत्त्रैः सवयोभिरन्वितः।
लिपेर्यथावद्ग्रहणेन वाङ्मयं
नदीमुखेनेव समुद्रमाविशत्॥")

बन्दी। उपरागः। इति मेदिनी। णे ४५॥ (गृह्यन्ते विषयाः येन। ग्रह+करणे ल्युट्।) इन्द्रियम्। इति राजनिर्घण्टः॥ शब्दः। इति जटाधरः॥ अथ सूर्य्यचन्द्रग्रहणकारणं यथा,—

"भत्रिपादान्तरे राहोः केतोर्व्वा संस्थितो रविः।
चतुष्पादान्तरे चन्द्रस्तदा सम्भाव्यते ग्रहः॥
यस्मिन्नृक्षे रविस्तस्माच्चतुर्द्दशगतः शशी।
पूर्णिमाप्रतिपत्सन्धौ राहुणा ग्रस्यते शशी॥
कृष्णपक्षे तृतीयायां मासर्क्षे यदि जायते।
ततस्त्रयोदशे सूर्य्यो राहुणा ग्रस्यते रविः॥"*॥

ग्रहणकालीनरविचन्द्रयोर्मेघेनाच्छादनाच्छादनकारणं यथा,—

"रविभौमनवांशे तु निरभ्रं ग्रासमादिशेत्।
बुधसौरिनवांशे तु मलिनं क्षुद्रवर्षणम्॥
गुरोरंशकमासाद्य दृश्यते सवलाहकः।
शशिशुक्रनवांशे तु प्रावृट्काले महज्जलम्।
अन्यत्रायक्तभूतौ तौ दृश्येते छादिताम्बरौ॥"*॥

राहोर्वर्णविशेषे शुभाशुभं यथा, (बृहत् संहितायाम्। ५।५३-५८।)

"श्वेते क्षेमसुभिक्षं ब्राह्मणपीड़ाञ्च निर्द्दिशेद्राहौ।
अग्निभयमनलवर्णे पीड़ा च हुताशवृत्तीनाम्॥
हारिते रोगोल्वणता शस्यानामीतितश्च विध्वंसः।
कपिले शीघ्रगसत्वस्नेहविध्वंसोऽथ दुर्भिक्षम्॥
अरुणकिरणानुरूपे दुर्भिक्षं वृष्टयो विहगपीड़ा।
धूम्राभे क्षेमसुभिक्षमादिशेन्मन्दवृष्टिञ्च॥
कापोतारुणकपिले श्यामाभे क्षुद्भयं विनिर्द्दिशेत्।
कापोतः शूद्राणां व्याधिकरः कृष्णवर्णश्च॥
विमलकमलपीताभो वैश्यध्वंसी भवेत् सुभिक्षाय।
सार्च्चिष्मत्यग्निभयं गैरिकरूपे च युद्धानि॥
दूर्व्वाकाण्डश्यामे हारिद्रे वापि निर्द्दिशेन्मरकम्।
अशनिभयसम्प्रदायी पाटलकुसुमोपमो राहुः॥"

तद्दर्शननिषेधो यथा,—

"सप्ताष्टजन्मशेषेषु चतुर्थे दशमे तथा।
नवमे च तथा चन्द्रे न कुर्य्याद्राहुदर्शनम्॥
जन्मभे जन्मराशौ च षष्ठाष्टमगते तयोः।
चतुर्थे द्वादशे चन्द्रे न कुर्य्याद्राहुदर्शनम्॥
ग्रासदर्शनमात्रेण चार्थहानिर्म्महद्भयम्।
जायते नात्र सन्देहस्तस्मात्तत्परिवर्जयेत्॥
विपत्करप्रत्यरिसंज्ञितेषु
वैनाशिकर्क्षेषु कृतं हि कर्म्म।
सर्व्वं नृणां निष्फलमेव यस्मात्
कृतेऽपि तत्रास्ति शुभं न किञ्चित्॥"

तत्र कर्त्तव्यं कर्म्म यथा,—

"एकरात्रमुपोष्यैव राहुं दृष्ट्वा क्षयं नरः।
पुण्यमाप्नोति कृत्वा च स्नानं श्राद्धं विधानतः॥
आदित्यकिरणैः पूतं पुनः पूतञ्च वह्निना।
जलं व्याध्यातुरः स्नायात् ग्रहणेऽप्युष्णवारिणा॥
सर्व्वं भूमिसमं दानं सर्व्वे व्याससमा द्विजाः।
सर्व्वं गङ्गासमं तोयं ग्रहणे नात्र संशयः॥
सर्व्वस्वेनापि कर्त्तव्यं श्राद्धं वै राहुदर्शने।
अकुर्व्वाणस्तु तत् श्राद्धं पङ्के गौरिव सीदति॥
आपद्यनग्नौ तीर्थे च चन्द्रसूर्य्यग्रहे तथा।
आमश्राद्धं द्विजैः कार्य्यं शूद्रेण तु सदैव हि॥
चन्द्रसूर्य्यग्रहे स्नानं श्राद्धदानजपादिकम्।
कार्य्याणि मलमासेऽपि नित्यं नैमित्तिकं तथा॥
सत्तीर्थेऽर्कविधुग्रासे तन्तुदामनपर्व्वणोः।
मन्त्रदीक्षां प्रकुर्व्वाणो मासर्क्षादीन् न शोधयेत्॥
चन्द्रग्रहश्चन्द्रवारे सूर्य्ये सूर्य्यग्रहस्तथा।
चूड़ामणिरयं योगस्तत्रानन्तफलं स्मृतम्॥
अन्यस्माद्ग्रहणात् कोटिगुणमत्र फलं लभेत्।
अथवान्यप्रकारेण पुरश्चरणमिष्यते॥
ग्रहणेऽर्कस्य चेन्दोर्व्वा शुचिः पूर्व्वमुपोषितः॥
नद्यां समुद्रगामिन्यां नाभिमात्रोदके स्थितः।
यद्वा पुण्योदके स्नात्वा शुचिः पूर्व्वमुपोषितः॥
ग्रहणादिविमोक्षान्तं जपेन्मन्त्रं समाहितः।
अनन्तरं दशांशेन क्रमाद्धोमादिकं चरेत्॥
तदन्ते महतीं पूजां कुर्य्याद्ब्राह्मणतर्पणम्।
ततो मन्त्रप्रसिद्ध्यर्थं गुरुं संपूज्य तोषयेत्॥
एवञ्च मन्त्रसिद्धिः स्याद्देवता च प्रसीदति।
सूतके मृतके चैव न दोषो राहुदर्शने।
स्नानमात्रन्तु कर्त्तव्यं दानश्राद्धविवर्जितम्॥"*॥

नक्षत्रविशेषे ग्रहणे नराणां दोषस्तत्शान्तिश्च यथा,—

"यस्मिंस्त्रिजन्मनक्षत्रे ग्रस्येते शशिभास्करौ।
तज्जातानां भवेत् पीड़ा ये नराः शान्तिवर्ज्जिताः॥
ग्रहणग्रहपरिपीड़ितनाड़ीनक्षत्रदोषशमनाय।
सह शतपुष्पैः स्नायात् फलिनीफलचन्दनोशीरैः॥"

नाड़ीनक्षत्राणि च। आद्यदशषोड़शाष्टादशत्रयोविंशपञ्चविंशतयः॥

"ताम्रपात्रं तिलैः पूर्णं पूर्णं वा गव्यसर्पिषा।
भास्करग्रहणे दद्यान्नाड़ीदोषोपपीड़ितः॥
घृतकुम्भोपरि निहितं शङ्खं नवनीतपूरितं दद्यात्।
नाड्यादिदोषशान्त्यै द्विजाय दोषाकरग्रहणे॥"

तत्र भोजनादिनिषेधो यथा,—

"चन्द्रस्य यदि वा भानोर्यस्मिन्नहनि भार्गव!।
ग्रहणन्तु भवेत्तत्र तत्पूर्व्वां भोजनक्रियाम्॥
नाचरेत् सग्रहे चैव तथैवास्तमुपागते।
यावत् स्यान्नोदयस्तस्य नाश्नीयात्तावदेव तु॥
मुक्तिं दृष्ट्वा तु भुञ्जीत स्नानं कृत्वा परेऽहनि॥
सूर्य्यग्रहे तु नाश्नीयात् पूर्व्वं यामचतुष्टयम्।
चन्द्रग्रहे तु यामांस्त्रीन् बालवृद्धातुरैर्व्विना॥
त्र्यहं न कीर्त्तयेद्ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके॥"

तत्राशौचं यथा,—

"सर्व्वेषामेव वर्णानां सूतकं राहुदर्शने।
स्नात्वा कर्म्माणि कुर्व्वीत शृतमन्नं विवर्ज्जयेत्॥
ग्रहणे शावमाशौचं विमुक्तौ सौतिकं स्मृतम्।
तयोः सम्पत्तिमात्रेण उपस्पृश्य क्रियाक्रमः॥"

इति तिथ्यादितत्त्वम्॥*॥

अथ ज्योतिर्म्मते ग्रहणस्वरूपं यथा। राहुः पृथिवीच्छायां समाश्रित्य चन्द्रं चन्द्रमाश्रित्य रविं यदाच्छादयति तत् ग्रासाख्यम्। किन्तु रविचन्द्रयोर्न गतिरोधकस्वरूपो ग्रासः॥*॥

अथ ग्रहणसम्भावना। अमावस्यावसानसमये यदि रविस्फुटराश्यादिः राहुकेत्वोः स्फुटराश्यादिभिस्तुल्यः किंवा दशभागान्तरितो भवति तदा सूर्य्यग्रहणम्। पूर्णिमावसानकाले यदि चन्द्रस्फुटराश्यादिः राहुकेत्वोः स्फुटराश्यादिभिस्तुल्यः किंवा त्रयोदशभागान्तरितो भवति तदा चन्द्रग्रहणं स्यात्॥*॥ तस्य गणनाप्रकारो यथा। अमावस्या शेषक्षणे पूर्णिमावसाने च सूर्य्यसिद्धान्तोक्तगणितागतौ यथा-